

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

<https://doi.org/10.37919/0201-419X-2024.100.10>

УДК 81'38

СЛОВЕСНИЙ ОБРАЗ СУЧАСНОГО ПІДЛІТКА (НА МАТЕРІАЛІ ПОВІСТІ С. ГРИДІНА «НЕ ТАКИЙ»)

БИБИК

Світлана Павлівна,

доктор філологічних наук,
професор, провідний науковий
співробітник відділу стилістики,
культури мови та соціолінгвістики,
Інститут української мови НАН
України;

вул. Михайла Грушевського, 4,
м. Київ, 01001;

e-mail: sbybyk2016@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9765-497X

Svitlana

BYBYK,

Doctor of Philology, Professor, Leading
researcher of the Department of
Stylistics, Culture of the Language
and Sociolinguistics,
Institute of the Ukrainian Language
of National Academy of Sciences of
Ukraine;

4, Mykhaila Hrushevskoho St., Kyiv,
01001, Ukraine;

e-mail: sbybyk2016@ukr.net

У статті представлено дослідження мови повісті Сергія Гридіна «Не такий», присвяченої особистій, але типовій, історії нашого сучасника – підлітка, який долає численні ситуації цькування в шкільному середовищі, серед однолітків. Предметом аналізу є лексико-фразеологічні одиниці, які створюють мовностилістичну модель з двома планами реалізації. Перший – формування словесного образу соціально-культурного середовища, в якому взаємодіють підлітки, виявляючи свою ідентичність. Другий – окреслення соціально-психологічного тла, що спричинює цькування підлітка і взагалі появу та закріплення булінгу як норми поведінки в середовищі шкільної молоді.

Письменник обстоює збереження насамперед особистісної ідентичності, оскільки основний акцент робить на провокативній мовній поведінці та діяльності як представників шкільної молоді, так і наставників, які створюють тло для породження і підтримування булінгу в освітній сфері.

Ключові слова: *лексика, фразеологія, мовний портрет, мова агресії, цькування, субкультура, соціокультурна ідентичність, мовно-предметний знак культури, жаргон, сленг, варваризм.*

У сучасній українській літературі чітко окреслений сегмент художніх текстів про підлітків, що засвідчує соціокультурне спрямування мовотворчості деяких авторів прозових, драматургійних, поетичних творів. На увагу дослідників заслуговують повісті С. Гридіна «Не такий», О. Бурлаки «Поцілунок був не останній», М. Кідрука «Не озирайся і мовчи», Т. Корнієнко «Недоторка», О. Луцєвської «Скелет без шафи», Т. Малярчук «Мох пох», А. Шавлач «Пампуха» та ін., а також п'єси Марини Смілянець «16+» і поетичного наративу «Життя безцінне» Т. Пакалюк. Усіх їх об'єднує така важлива для підліткового середовища соціально-психологічна проблема, як цькування, відчуття загроженості власній індивідуальності в сучасному світі.

З лінгвостилістичного погляду привертає увагу повість С. Гридіна «Не такий» (2013), яка зафіксувала багатоплановий мовний портрет сучасного підлітка. Його створили власні імена персонажів, лексичні маркери їх зовнішніх і внутрішньо-психологічних ознак, характерне лексико-фразеологічне наповнення типологізованих мовних практик насамперед учнів старших класів, а також «вулиці» і старшого покоління (батьків, учителів). Взаємодія складників мовно-предметного і мовно-психологічного планів скоординована центральною соціально-культурною проблемою сучасного підліткового буття – цькуванням. Усі текстотвірні складники спрямовані на виявлення причин посилення булінгу і способів його уникання. Отже, соціокультурна векторність є характерною ознакою зазначеного твору.

Мовний портрет Дениса Потапенка – головного персонажа – динамічний. У заданих текстом часово-просторових координа-

тах його зовнішній і внутрішній портрети змінюються на траєкторії «не такий» (біла ворона) – «зовсім інший».

Власне ім'я *Дениса Потапенка* має текстовий соціально маркований відповідник-прізвисько *Потап*, що є скороченням його прізвища, яке, власне, і утворене на основі чоловічого імені Потап. Не вдаючись до етимології оніма, зауважимо, що він корелює із зовнішніми ознаками хлопчика – неповороткого, повновидого, незграбного через свою статуру. Тут автор твору, з нашого погляду, мимоволі актуалізує фольклорний образ ведмедя Потапа Потаповича з відомої казки.

З перших сторінок повісті письменник окреслює словесний портрет «не такого» Потапа. Спочатку маркерами проблеми із зовнішністю стають мовно-предметні знаки: батьки дарують *гантелі* на день народження сина, що дуже образило його через невинуваті сподівання на більш сучасний подарунок – телефон. Назва спортивного знаряддя стає предметним символом головної проблеми «не такого» хлопчика, який набрав зайві кілограми і став об'єктом цькування не лише в класі. Епітетний ряд подарованого знаряддя недовгий, але показовий: спочатку вони *невеликі*, згодом – *запилені*, бо нікому не потрібні, як і сам Потап, предмет персоніфіковано, а тому вони, як і хлопець, викликають співчуття. Цьому слугує метафоричний епітет – *нещасні*: *Потап різким рухом відкрив її і отетерів: там лежали дві невеликі гантелі! Всі мрії розбилися об каміння дійсності! Ну для чого це йому? Для чого?! Знову його тицяють носом в одну з головних проблем його життя?!* (с. 5); *нещасні гантелі*, які досі валялися під ліжком (с. 16); *запилені гантелі* (с. 21)...

Урешті-решт «гантелі» стають мовно-психологічним знаком-символом – взаємної байдужості підлітка та членів його середовища буття (цю функцію виконує вторинна номінація гантелі = *залізяки*) і навіть глузування (вторинна номінація гантелі = *знуцання*): *Гантелі, які лежали перед ним, зайвий раз нагадали Денисові про те, що так хотілося забути. Це був не подарунок, а знущання! Його ніби тицяли носом у власні вади, як те кошеня, що не встигло добігти до ящика з піском* (с. 6).

Відповідна лексика і лексичні сполуки створюють зовнішній портрет Дениса як учня молодших класів: *тугенький животик, рожеві щічки*, трохи пізніше – *невисокий товстун з несимпатичними складками на животі і ледь відвислими щоками, тлустенький однокласник, тіло, як різдвяні драгли*. А його внутрішньопсихологічний стан означають дієслова та іменники на позначення емоційних реакцій. *Соромиться* роздягатися на пляжі, *ненавидить* уроки фізкультури, придбання одягу – *жах, проблема*. Означені ситуації вказують на те, що викликає почуття переляку, страху, цілковитого фізичного і психологічного дискомфорту. Пор. у тексті: *Але вже до закінчення першого класу хлопчик набрав з десяток зайвих кілограмів. У нього виріс невеличкий тугенький животик, з'явилися рожеві щічки, як у дітей з реклами молочних продуктів. Натомість зникла впевненість у собі. Він соромився роздягатися на пляжі, перестав ходити з татом до улюбленої парильні і зненавидів уроки фізкультури. А придбання нової шкільної форми взагалі перетворилося на суцільний жах* (с. 6).

Через зовнішню незграбність, повноту вторинне ім'я *Потап* отримує ряд вторинних номінацій – від евфемістично-співчутливого у невластне авторській мові («*колобочок*») до зневажливо-знущальних в оцінках ровесників і навіть вчительки фізкультури – *свиня, порося вгодоване, бройлер*, а далі – гопників (*свиня, кабан, жирний*), пор.: *дуже вже смішно виглядав цей «колобочок» у своїх крутих кросівках, про які тільки й могли мріяти ті, хто справді займався спортом* (с. 9); *Ромко Загорський. Присів, помацав задник кросівок і прицмокнув від захвату. Потім відвернувся, сів на лавку і тихо додав: – Тільки як свиню не вдягай, а вона свинею і залишиться!* (с. 10).

Лексичними маркерами «зовсім іншого» Дениса, який попрацював над своїм внутрішнім та зовнішнім перетворенням, вже як учень передвипускного класу, стали вторинні номінації-асоціати з «героями нашого часу» – *інопланетянин* (один із вербалізаторів внутрішньої форми назви твору «Не такий»), *ти прямо наче з картинки, наш генномодифікований продукт, новий і покращений Денис, Бред Піт, Джонні Деп* («що Горобця в якомусь фільмі грав»), *справжній мачо: – О о о о! – очі Ромка розширилися. – Нічого собі! Ти куди Потапенка подів, інопла-*

нетянинне!? Слухай, Потапе, ти прямо наче з картинки! Як це так? Що з тобою сталося? (с. 51); – *Потап!* Ну ти просто **Бред Піт!** – вражена Юля Сосновська не зводила з Дениса своїх ясних очей (с. 52); **Справжній мачо!..** Чуєш, Потапе, мене сьогодні Чмиря про тебе розпитувала: чи з ким зустрічаєшся, чи хтось тобі подобається і всяке таке... (с. 54).

Словесними знаками власне цькування як форми взаємодії ровесників з Денисом Потапенком є дієслова і дієслівна фразеологія відповідної семантики – *знуцатися, підколювати, мститися, кптити; вставляти свої п'ять копійок, наче з ланцюга зриватися*, а також словесні маркери жестової мови (*показувати пальцем 'відкрито осуджувати когось'*): – **Сало в нові кросівки натече!** Обережніше, не вимаж! – **знуцально закричав** хтось із хлопців; Помітивши, що Самоха не збирається заступатися за Потапенка, **школярі наче з ланцюга зірвалися**, намагаючись влучним жартом показати свою перевагу над тлустеньким однокласником. Вони наввипередки **підколювали** Потапа, який уже давно зістрибнув з перекладки і стояв, боючись повернутися до зали обличчям (с. 12).

Увесь лексикон повісті «Не такий» у сконцентрованому форматі моделює: 1) соціально-культурне середовище, в якому взаємодіють підлітки, виявляючи свою ідентичність; 2) соціально-психологічне тло, що спричинює цькування підлітка і взагалі появу і закріплення булінгу як норми поведінки в середовищі шкільної молоді.

Отже, мова повісті С. Гридїна є конденсованою презентацією окремого соціуму – підлітків. Соціальну маркованість мініконтекстів створюють мовно-предметні знаки часу. Серед них стилістично нейтральні одиниці мови – показові в контексті відображення певних зацікавлень шкільної молоді (*паркур, ноутбук, телевізор, комп'ютерна гра, чипси* та ін.). Наприклад: *Як Самоха не намагався долучити Дениса до своїх тренувань, усе було марно. Той надавав перевагу комп'ютерним іграм або сидінню біля телевізора з великою пачкою чипсів* (с. 7).

Актуальна й цілком органічна для учнівської субкультури побутово-розмовна лексика на позначення предметних реалій (*мобільник, медляк, кроси, дискач*), осіб (*студик 'студент', бойфренд, гьорлфренд, тупак, Дімич*), дій, процесів (*потусу-*

ватися, ошиватися), ознак (класний, халявний, кльовий) і под.: – Кожен **медляк** – мій! – підморгнув він Сосновській. Вона легенько стисла його пальці, натякаючи на можливий розвиток подій, посміхнулась і пішла до загального кола (с. 55); – Будеш, булочко, моїм **бойфрендом**? – запитала з усмішкою Леся. І Потоп зрозумів, що з нього просто кепкують, і ображено відвернувся (с. 41); – **Кльові!** – то підійшов Ромко Загорський (с. 10).

На цьому тлі різко вирізняються мінітексти, насичені маркерами іншої експресивно-стилістичної шкали. Письменник згущує елементи шкільного й молодіжного сленгу, кримінального жаргону, лексико-фразеологічні комунікеми знижено-розмовного, згрубіло-зневажливого реєстрів, які традиційно доповнюють словесні образи соціально низьких верств населення чи представників певних субкультур. Вони перемежовані фамільярними (*пацан*) і зневажливо-оцінними вторинними номінаціями осіб (*козел, даун, ботан, чуперадло*). Наприклад: – **Ну ти, Самохо, даєш!** – ляснув Матвія по плечу Ігор Дмитрук. – **Респект тобі і уважуха! Я таке тільки в кіно бачив!** (с. 12); У моєї однокласниці **днюха** була, її предки накрили стіл і кудись щезли, ми випили трохи пива і почали грати у «пляшечку» (с. 44); – **Класний прикид!** – сказав Ромко, побачивши Потоп (с. 54); – **Пихнеш!?** – простягнув цигарку Шура. – **А ти нічого пацан!** Я раніше думав, що ти **ботан задрипаний**, а вчора, казали, ти Дятла мочканув, правда? Ризиковий ти **пацан!** На, шмальни! (с. 55); – **Та відвали ти!** – відштовхнув Шуру Потоп і нерівною ногою почвалав до зали (с. 56) тощо. Ця «не така» мова дисонує із лексико-фразеологічним тлом мови автора.

Письменник не випускає з уваги і такі важливі мовні знаки ідентичності особистості, як власні імена. Тому частина лексики представників субкультур – їхні прізвиська з характеризувальними ознаками. Зокрема письменник вводить у сюжетну канву повісті ряд персонажів-підлітків, які вибивали в районі школи гроші в дітей. Їх він саркастично означає метафорою «три богатири», яка охоплює осіб на прізвиська *Слон, Хиля, Сьозя*. Не вибудовує С. Гридін гендерних ідеалістичних кордонів між мовно-культурними ознаками молоді. Тому, хоч як не прикро, мовно-естетичне втілення знайшов реалістичний феномен вульгаризації, згрубіння дівчат: вони також через

асоціальні схильності чи сприйняття їхніх зовнішніх ознак набувають знижених прізвиськ. Наприклад, Марина Кропивенко стає серед «своїх» Кропивою. Іра Кухлик – прізвисько Кварта через захоплення алкоголем та ін.

Як уже зазначено вище, другий, але контекстуально вагомий, мовний план формує соціально маркована лексика і фразеологія субкультур гопників, емо, дітей з неблагополучних родин. Увесь лексикон цих соціолінгвальних типажів є джерелом агресії, що викидається мовними засобами. З лінгвостилістичного боку, правильно означити цей аксіологічний феномен як «мовна агресія», «що називає деструктивне використання мовних засобів з метою вираження зневаги, неприязні, ворожості, погроз до адресата» [Коць 2021: 98]. Утім, її першопричиною є психологічний соціально закріплений стан певної частини молоді, здатної до цькування ровесників і молодших себе.

Під письменницьким пером епізод за епізодом розростаються соціальні портрети молоді, яка не намагається навіть спілкуватися з ровесниками «без понтів». Не випадково слово «понти» (*крим., мол.* ‘обман, хитрість, видимість чогось’, саможпевнена поведінка, самовихваляння, спілкування на позір, див. дет: Став.: 213, 214) повторюється в тексті: *без понтів, показувати понти*. Для понтів взуває нові кросівки Денис, використовуючи їх як спробу підвищити свій авторитет чи взагалі повернути до себе симпатію однокласників [*Тому спортивне взуття насправді було йому без потреби і мало на меті одне: задовольнити незрозумілі та безглузді бажання, які на мові його однокласників називалися коротко і змістовно – «понти»* (с. 10)]. Саме спілкування «без понтів» і привертало головного персонажа, дарувало розкутість, щирість у стосунках: *Всі вони були чоловічої статі і, на радість Дениса, без особливих понтів* (с. 35); *Йому подобалась ця чиста, не зіпсована дорогими цяцьками та понтами, дівчина* (с. 56).

Одним із вагомих моральних імперативів є авторське твердження-узагальнення до картини буття: *Гопники – вони, як і бродячі собаки, відчують відсутність страху і внутрішню силу людини* (с. 28). Пор.: гопник – ‘2. *мол., несхвал.* Агресивно налаштований підліток (молодик)’ (Став.: 88).

Звертаємо увагу на те, що не оминає автор повісті традиційний письменницький прийом непрямого вираження ставлення до гопників, хуліганів, моральних насильників – уведення їх реплік російською мовою із жаргонно-арготичними маркерами, які набувають додаткової текстової конотації ‘чужий’. Ключові номінації-варваризми цих комунікативних відрізків – вульгарна лексика, арготизми. Представники т. зв. «соціального дна» вдаються до зоонімів у функції зневажливих вторинних номінацій осіб (*дятел, свінья в'єтнамская, казьол толстий, бегемот, удод*), жаргонних вторинних номінацій жертв, на яких спрямована їхня агресія (*баклан* ‘крим., жарг. Молодий недосвідчений злодій’, Став.: 37; *чмо* ‘крим., мол., жрм., зневажл. Неприємна людина, яка викликає відразу, огиду’, Став.: 292; *лох* ‘2. мол., крим., зневажл. або лайл. Жертва злочину; потенційна жертва злочину’, Став.: 164; *фраєр* ‘крим. Потенційна жертва злодія’, Став.: 273; *шкет* ‘крим. Підліток’, Став.: 302). Пор.: – **Ти шо это, дятел, свої манаткі тут разбрасиваєш?** – «наїхав» на Дениса татуйований пацан (його звали Канава або Коновалов Сергій Степанович, як було зазначено у його свідощті про народження). – **Ти на каво, свінья в'єтнамская, батон крошиш?**; – **Ти, казьол толстий, знаєш, хто я такой?** – наступає Канава, ніби хотів розчавити Дениса своїм чималим міцним тілом; – **Слиш, удод!** – звернувся до Потапа Канава. – **Ти сам напригнеш ліі тсебе помочь?** – виставив він кулак, знущаючись з хлопця (с. 57) тощо.

Як виділено в наведених контекстах, стилізована мова гопників насичена характерними для неї лексико-фразеологічними усно-розмовними комунікемами-варваризмами (*шо ти свої манатки тут разбрасиваєш* (манатки ‘пожитки, одяг’, розм., СУМ-11 IV: 616), *ну шо ти лезєш всьо время, оно тебе надо, О, знакомиє всьо ліца і под.*) і власне розмовними фразеологізмами (*не твайо сабаче дєло* [зневаж., синонім до *Не ваше (твое, його і т. ін.) діло; Не вашого (твоего, його і т. ін.) ума (розуму) діло* – ‘вас (тебе, його і т. ін.) не стосуються, ви (ти, він і т. ін.) не повинні втручатися’, СУМ-11 II: 304; УРС-1926: 379]), фраземами із кримінального середовища [*ти на каво батон крошиш* (‘поводити себе агресивно’, мол., Став.: 42); *фільтруй базар* ‘бути обережним у виборі висловів’, крим., мол., Став.: 37)].

Не менш принизливими є аналогічні апеляції до ровесника, виголошені українською мовою – також жаргонні кримінального походження, поширені в молодіжному середовищі (Став.: 35, 36), як-от: – **Бабки є, бегемот, га?** – наблизився підліток. *За його спиною маячила тінь ще одного пацана, якого Потап бачив уперше, однак приятні він теж не викликав. – Давай бабоси, чуєш! Мені на куриво не хватає! Ти ж не хочеш відкинути копита із-за жадібності!?* – **знущально поглянув він на Потана** (с. 27).

Не школярами, а «табірниками», «прибульцями», «вихідцями з минулого», навіть шмарами, тобто пов'язаними, означає письменник (Потап сприймає їх як *збіговисько*, на тлі якого він як біла ворона, «не такий») тих, хто приїхав на літній заміський відпочинок. Деякі з них представлені через соціальні та розумові оцінки [*Торнадо втратив віру у справедливість і здобув стійку алергію на міліцейський кийок – його поставили на облік у дитячій кімнаті як особливо небезпечного «елемента»; Коновалова він не любив, бо вважав його недоумкуватим бовдуром, про що час від часу тому і натякав* (с. 38)]. Ті чи інші мовно-предметні деталі наповнюють внутрішню форму зневажливо-іронічних вторинних номінацій дітей, які нагадують когось чужого, не такого – чи то африканські народи з характерними прикрасами у вухах, у носі (*У лівому вусі в неї був «тунель» – велика діра з чорною металічною вставкою, що розтягувала мочку і нагадувала прикраси африканських народів; Час від часу з-під шевелюри виглядали синюватого кольору губи і великий гострий ніс із блискучою серезкою*), чи то яскравих представниць племені емо (*На яскравій представниці племені емо були вузькі рожеві штаниці, які підкреслювали нерівність ніг, і чорна футболка із зображенням смайлика з кривавими сльозами на очах*). Назви реалій конкретизують похмурий образ представників соціальних угруповань – готів (*чорні футболки, чорні важкі хрести на шиях, черепи із зміями на футболках, витатуєваний на плечі великий чорний трайбл* [один із стилів татування. – С.Б.]).

Мова «табірників» мало чим відрізняється від мови гопників. Тут також ріже вухо (автор виділяє відповідні чужі слова-вкраплення лапками) головного персонажа кримінальний жар-

гон [Татуйований хлопчина, судячи з усього, в таборі був не вперше. Він голосно розповідав усім, хто зібрався навколо нього, про те, що **«він тут вже третій строк мотає»**, описував порядки в цьому закладі, перемішуючи українські слова з російськими та нецензурними, і, вочевидь, **«важав себе крутим, «відавши віди» пацаном** (с. 33–34)], елементи просторіччя: *Кімната, в якій вони жили вдома, була тісною і незатишною, бо квартиру «матуха» (так Славко назвав маму) отримала для тимчасового проживання в будинкоуправлінні, де працювала двірником* (с. 36), зневажлива фразеологія [**«Ну ти і село без газу!»** – дивувався Севка. – *Береш зубну пасту, кладеш її ввечері в труси...* (с. 36)]. Головний персонаж тихо протестує проти докільля – стилістичним маркером відчуження є залапкованість, тобто закритість для нього тих сегментів молодіжного буття, які він не сприймає ні розумом, ні почуттями.

Як бачимо, проблема мови молодіжного середовища початку ХХІ ст. – наскрізна в аналізованій повісті, вона важлива як в аспектах соціолінгвістики, так і соціальної психології, пошуку спільної мови між поколіннями. О.М. Данилевська зауважувала: «Підлітки схильні за мовою оцінювати рівень інтелектуального розвитку людини, її освіту, місце в соціальній ієрархії, регіон проживання й особливості виховання», вони «у неофіційній комунікації – прагнуть почуватися комфортно, невимушено, тому орієнтуються на мовлення колективу» [Данилевська 2019: 168, 171]. А втім, і мова старших за віком знижена, фамільярна, вульгарна та агресивна. Вона також «заражена» елементами молодіжного сленгу як засобу психологічного пристосування до «своїх» – до дітей: такі маркери засвідчуємо в мові батьків [**«Хепні бьоздей ту ю! З днем народження, синку!»** – привітав його батько, сіпнувши за вухо (с. 9)], а найбільше – в мові агресивно налаштованих деяких учителів, мовним портретам яких автор приділив чимало уваги, фокусуючись на деталях їхніх комунікативних звичок.

Насамперед відзначаємо, що епітетні ознаки щодо деяких наставників непрямо вказують на наявність проблем у спілкуванні не лише в контексті кореляцій «учні – учні», але й «учні – вчителі». Хоча і є прояви вульгарності, ворожості в комунікації між однокласниками чи ровесниками шкільного віку, але пись-

менник засвідчує ще одне з джерел булінгу – це мовна культура вчителів. На жаль, мовний образ учительства теж представлений у ракурсі субкультури. Звертаємо увагу на характерні прізвиська-конотоніми, що налаштовують на сприйняття переважно вчителів-жінок:

Мимра ('людина з невиразною зовнішністю'), вона ж класна, керівничка, клята Мимра: <...> **досить молодої, високої, але недбало вдягнутої тітки з хитромудрою зачіскою**. Вона силкувалася розставити дітей у тільки їй відомому порядку, при цьому **дратувалася, що їй ніхто не розуміє, і від того ставала дедалі більше схожою на злу няньку з американських комедій** (с. 4); <...> **гостре, схоже на пацючу мордочку, обличчя** (с. 11);

Швабра (довготелеса брутальна, противна вчителька фізкультури): **Всі інші «пестливі імена», на які не скупилися учні різних років, не приживалися – швабра ж вона і в Африці швабра!** (с. 11); **Звернення на кшталт «ідіоти», «барани» чи «придурки» були звичними для Швабри, тому ніхто вже не звертав на них уваги** (с. 11). Її манеру висловлюватися конкретизують дієслова **заверещати, зарепетувати, зірватися** (на писк), **напуститися, як-от: – Якого чорта? Хто дозволив! – зарепетувала Клара, кидаючись до Олега Звितяжного, котрий невідомо навіщо схопив баскетбольного м'яча і цілився ним у кошик; – Бігом руш, стадо баранів! – заверещала вона і почала плескати в долоні, ніби підганяючи гусей на пасовищі** (с. 11);

Гітлер (груба, брутальна, не розмовляє з дітьми, гавкає на них, «як той поліцей»), має характерні вусики над верхньою губою, відзначена манерою одягатися в темне): **Почалася алгебра. Її викладала Катерина Іванівна. Сказати, що цю вчительку у школі не любили – це зовсім нічого не сказати. Наслухавшись на уроках історії про жорстокого німецького диктатора, учні «ніжно» називали її Гітлером. Хоч у порівнянні з Катериною Іванівною лиховісний фюрер, мабуть, здався б облзлим кошеним! Вчителька була огрядна, дуже висока, мала громовий голос і носила незмінні темні кофтинки та довгі спідниці. А над верхньою губою у неї темніли густі вусики...** **Вчителі в учительській замовкали, щойно вона туди заходила, і розбігалися, мов перелякані таргани** (с. 23). Мовні самохарактеристики – відзначені індивідуальні звороти – також засвід-

чують зневагу до учнів: – **Чому я маю, як той поліцай, увесь час на тебе гавкати!?** У мене ще хвіст не виріс! – напирала математичка на Рувьову. Фрази, які виголошувала Катерина Іванівна, ставали шкільним фольклором і передавалися з покоління в покоління. – **Мені вже набридло викликати до школи твоїх батьків! Краще б ти сиротою народилась! Їм би не так соромно було!** (с. 23).

У підсумку автор повісті «Не такий» підводить читачів до висновку, що і табір, і школа (ліцей) подібні за соціально-культурними та соціально-психологічними ознаками середовища. Синонімічні до іронічної вторинної номінації «храм знань» зневажливі негативно-оцінні назви *філія установ для божевільних, зона*, де відбуває свої сірі дні учнівська молодь: *Щодня перед першим уроком восьмий «А» нагадував філію установи для божевільних: діти говорили, кричали, бігали, причому всі й одночасно* (с. 23); *Біля школи Потапа наздогнав задиханий Ромко Загорський, і хлопці разом ввійшли до храму знань, щоб відбутися ще один сірий день* (с. 28). Аналогічний за соціальною аксіологією і контекст про професійний навчальний заклад як «зону»: *Вони «відбували термін» (так вони самі любили казати) в якомусь професійному ліцеї* (с. 8).

Ще більше увиразнюють цей соціальний портрет сучасних освітньо-виховних закладів мініконтекстні ситуації, означені лексиконом із нешкільної тематики, як-от – *стриптиз, курити, бути під мухою, матюкатися [Хлопці, ковтаючи слину, припали до шпарини в дверях, однак несподіваний стриптиз швидко закінчився. Дівчата закурили і продовжили балачку* (с. 14); *Двоє хлопців із десятого «Б» стояли там, поплескували один одного по плечах і, матюкаючись через слово, доводили, як вони поважають пацанячу дружбу. Здається, обидва були під добрячою «мухою»* (с. 55)].

Як і шкільне середовище, табір відпочинку представлений через номінації, що створюють образ чогось зруйнованого, непривабливого, застарілого, що вже не придатне до використання. Усе це узагальнено сучасним словом з іронічним уживанням – «ексклюзив» ('Те, що існує в одному екземплярі; щось виняткове', СУМ-20), *сюрприз*. У контексті важливі не лише номінації реалій, але й означення до них (каструлі з *погнутими*

кришками; стара ложка), дієслівні словоформи, що додають відтінку зневаги (*стирчав* алюмінієвий черпак), зневажливих вторинних номінацій також (їжа – зневажл. *слизька субстанція*, ірон. *кулінарний шедевр*; котлета – *плячок*).

Сам табір засоційований з чимось чужим, нереальним: *І Денис ураз подумав, що потрапив у якийсь вигаданий світ, напіввармію-напівзадзеркалля* (с. 37).

Мовно-культурна ідентичність ПІДЛІТОК підтримується в аналізованій повісті С. Гридїна і таким наскрізним мотивом, як «голос “Бумбоксів”». Це улюблений гурт головного персонажа Дениса Потапенка. І тому саме з його емоційно-психологічними переживаннями і пов’язані інтертекстами – уривки з пісенних творів відомого українського гурту, які увиразнюють і особистісні пріоритети хлопця:

- краще бути наодинці, відсторонюватися від усього чужого і неприйняттого (асоціат *наодинці*), не втрачаючи індивідуальних пріоритетів (акцент на інтимізувальних за́йменниках *я, мій*):

*Коли ти наодинці,
всі навколо золотоординці,
у чужій хатинці... (с. 16);
Вдома я на канаті, я кльовий.
На спілкування тариф нульовий.
Небо моє – моя стеля.*

В ванній є море, в кутку пустеля... (с. 32);

- приділяти регулярно час фізичним вправам:

*Технологія проста: ким би ти не став,
Зранку встав, присідай до ста і читай устав... (с. 28).*

Отже, мовний портрет сучасного підлітка в повісті С. Гридїна «Не такий» формують два лексико-фразеологічні плани – (1) модель соціально-культурного середовища (мовосвіт підлітка та його ровесників) як вияв різновекторних ідентичностей; (2) модель соціально-психологічних передумов цькування підлітка. Їхні складники контрастують за емоційно-експресивним наповненням, мовним втіленням толерантності та ворожості відповідно. Письменник обстоює збереження особистісної ідентичності насамперед, оскільки основний акцент робить на

провокативній мовній поведінці та діяльності як представників шкільної молоді, так і наставників, які створюють тло для породження і підтримування булінгу в освітній сфері.

Гридин С. Не такий. Львів: Вид-во Старого Лева, 2013. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=17548>

Данилевська О.М. Мова в системі цінностей сучасного українського підлітка. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Філологія*. 2019. Т. 22. № 1. С. 162–172.

Коць Т.А. Мовна агресія в інформаційному просторі: між стильовою нормою і деструкцією. *Українська мова*. 2021. № 3. С. 97–107.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Став. – Ставицька Л.О. Короткий словник жаргонної лексики української мови. Київ: Критика, 2003.

СУМ-11 – Словник української мови: у 11 т. Київ: Наукова думка, 1973–1983.

СУМ-20 – Словник української мови: у 20 т. Київ, 2015–2024. URL: <https://sum20ua.com/?page=856&searchWord=ексклюзив&wordid=214632>

REFERENCES

Danylevska, O.M. (2019). Language in the value system of a modern Ukrainian teenager. *Bulletin of the Kyiv National Linguistic University. Series: Philology*, 22, 1, 162–172 (in Ukr.).

Hrydin, S. (2013). Not like that. Lviv: Vyd-vo Staroho Leva. URL: <https://www.ukrlib.com.ua/books/printitzip.php?tid=17548> (in Ukr.).

Kots, T.A. (2021). Linguistic aggression in the information space: between stylistic norm and destruction. *Ukrainian language*, 3, 97–107 (in Ukr.).

LEGEND

Став. – Stavytska, L.O. (2003). A short dictionary of slang vocabulary of the Ukrainian language. Kyiv: Krytyka (in Ukr.).

СУМ-11 – Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vol. (1973–1983). Kyiv: Naukova dumka (in Ukr.).

СУМ-20 – Dictionary of the Ukrainian language: in 20 vol. (2015–2024). Kyiv URL: <https://sum20ua.com/?page=856&searchWord=ексклюзив&wordid=214632> (in Ukr.).

Статтю отримано 26.04.2024

Svitlana Bybyk

THE VERBAL IMAGE OF A MODERN TEENAGER (BASED ON THE STORY OF S. HRYDIN “NOT SUCH”)

The article presents a study of the language of Serhiy Hrydin’s story “Not Like That”, dedicated to the personal, rather typical, story of our contemporary – a teenager who overcomes numerous situations of bullying in the school environment, among his peers. The subject of analysis are lexical and phraseological units that create a language model with two implementation plans. The first is the formation of a verbal image of the socio-cultural environment in which teenagers interact, revealing their identity. The second is an outline of the socio-psychological background that causes bullying of a teenager and generally the emergence and consolidation of bullying as a norm of behavior among school youth.

The article emphasizes the special stylistic load of colloquial vocabulary and phraseology, elements of jargon (youth, criminal, subcultures), slang in the language of teenagers, teachers, and their parents. Examples of figurative and stylistic loading of lexical and phraseological communicatives are given. Particular attention is paid to the intertextuality of quotes from the song lyrics of the “Boombox” group, in particular, key words reflecting the mood, language thinking of the main character who resists bullying while preserving his “self” are singled out.

The writer argues for the preservation of personal identity first of all, since the main emphasis is on the provocative language behavior and activities of both representatives of school youth and mentors, which create the background for the generation and maintenance of bullying in the educational sphere.

Key words: vocabulary, phraseology, language portrait, language of aggression, bullying, subculture, socio-cultural identity, language-object sign of culture, jargon, slang, barbarism.